

Ikinji jahan urşunda türküstanlylar

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar
написано kitapcy | 23 января, 2025
Ikinji jahan urşunda türküstanlylar

IKINJI JAHAN URŞUNDA TÜRKÜSTANLYLAR

1935-nji ýylyň ahyrlaryna çenli türküstanlylar (Orta Aziýalylar -t.b.) sowet goşunyna alynanokdy. 1935-nji ýylда kabul edilen "Sowet Goşunyň hataryna kabul etmek hakyndaky" kanuna laýyklykda 1935-1938-nji ýyllar aralygynda az sanly türküstanlylar Gyzyl Goşunyň hatarynda gulluk edipdi.

1939-njy ýylда SSSR bilen Finlandiýanyň arasynda turan uruş sebäpli türküstanlylardan Gyzyl Goşunyň hataryna kabul etmek işi ýaýbaňlanyp başlady.

1941-nji ýylyň iýun aýynda Germaniýa bilen SSSR-iň arasynda turan uruşyň (Beýik Watançylyk ursy -t.b.) ilkinji ýyllarynda (1941-43) Gyzyl Goşunyň hatarynda takmynan 4.847.775 türküstanly gulluk edýärди. 18 bilen 65 ýaş aralygyndaky türküstanlylar fronta sürüldi. Türküstanlylaryň 1939-1945-nji ýyllarda Gyzyl Goşunyň hataryna dowamly alynmagyndan öñem sowet hökümeti Türküstanda etmedik sütemkärligi galmandy.

SSSR-iň Kommunistik partiýasynyň Merkezi komiteti tarapyndan Staliniň direktiwasynyň çäginde kabul edilen "Döwlet we Kommunistik partiýasynyň edaralaryny halk duşmanlaryndan we milletçilerden arassalamak" hakyndaky karary bilen 1937-1939-njy ýyllarda türküstanlylardan takmynan iki milliona golay adam tussag edilipdi. Şonuň ýaly eýmendiriji tutha-tutluk ýyllarynyň gorkusy astyna düşen türküstanlylar nalaç diýen ýaly Gyzyl Goşunyň hatarynda gulluk etmäge mejbur bolýardы.

Ikinji jahan urşunyň ahyrynda Gyzyl Goşunyň hataryna alynan türküstanlylaryň anyk sany hakynda belli bir maglumat ýok. Emma Milli Türküstan Jebislik komitetiniň 1942-43-nji ýylда Germaniýanyň hatarynda fronta gatnaşan Türküstan legionynyň

esgerlerine berilen sowallardan alynan jogaplara seredeniňde, uruş döwründe Gyzyl Goşunyň hataryndaky türküstanlylaryň sany boýunça hakykata golaý maglumat almak başardypdyr.

Toplanan maglumatlara görä, 1943-nji ýylda Gyzyl Goşunyň harby okruglarynda (Minskide, Kiýewde 997.802, Moskwa, Leningrad, Uzak Gündogar we Demirgazyk Kawkazda 1.175.802 türküstanly harby gullukçy bardy.

SSSR-iň beýleki harby okruglaryndaky türküstanlylaryň sany barada takyk maglumat ýok. Nemes harby bölümleriniň berýän maglumatlary görä SSSR bilen Germaniyanyň arasyndaky ursuň başky ýyllarynda (1941-42) sowet goşunynyň Günbatar frontunda takmynan 2 milliona ýakyn türküstanly esger bar eken. Torgau şäherinde ýerleşen nemesleriň harby ýesirler boýunça müdirliginiň berýan maglumatlaryna görä, ursuň ilkinji ýyllarynda (1941-42) sowet goşunyndan 1.700.000-e golay türküstanly nemesler tarapyndan ýesir alnypdyr.

Nemes goşunynyň garşysyna söweşen türküstanly sowet esgerleriň köpüsiniň elinde tüpeňe meňzeş tagta bölekleri bolupdyr. Nemesler araçäkde garşylaşan türküstanly sowet esgerlerine iki gezek agyr zarba inderipdi. Munuň netijesinde türküstanlylaryň bir bölegi gahrymanlarça wepat boldy, bir bölegi bolsa nemeslere ýesir düşdi ýa-da olara meýletin boýun egdi. Sowet goşunynda araçäk zolaklarda hereket edýän türküstanlylaryň az sanly bölegi yza çekildi. Emma olaram nemes goşunu tarapyndan ýesir alyndy ýa-da öldürildi.

Ikinji jahan urşy ýyllarynda sowet goşunynda gulluk edýän türküstanly esgerleriň sowet watany diýilýän – aslynda rus watanperwerlik ruhuny göterýän SSSR-iň günbatar sebitlerini goramaga moral taýdan mejaly ýokdy. Çünkü entek hiç kim 1937-39-njy ýyllaryň stalinizm-bolşewizm repressiýasynyň täsirinden çykyp ýetişmändi.

Türküstanly esgerleriň köpüsine rus dilini bilmändikleri üçin "ïkinji synp esger" gözü bilen seredilipdir. Muňa garamazdan türküstanlylar öz dogduk depelerinden uzakda front sapynyň öñünde ýer alýardy. Her bir türküstanly sowet esgeriniň kellesinde "Men näme üçin bärde?" diýen sorag aýlanýardy.

Türküstan legionynyň frontdaky esgerleriniň we ofiserleriniň

sany 1944-nji ýylyň ahyrlarynda 181.402 sany eken. Şol sanda harby eşik geýyän we legiona degişli işçi batalýonlarynda hem 85 müñden gowrak gullukçy bolupdyr. 1944-nji ýylyň ahyrynda bolsa Türküstan legionynda gulluk edýän türküstanlynyň sany 267 müñden geçipdir.

Serkerdeler nemes komandowaniýesi tarapyndan taýýarlanýardy. Türküstanlylaryn arasynda wzwod, rota, batalýon we polk serkerdeleri köpdi. Legionyň syýasy we milli işleri Milli Türküstan Jebislik komiteti tarapyndan ýöredilýärdi. Her bir esgeriň we ofiseriň (legionda gulluk edýän nemes esgerleriniň we ofiserleriniňem) çep golunda (şewronynda -t.b.) "Türküstan, Alla biziň bilen!" diýen ýazgy bardy. Harby kasam Gurhanyň we uýy birikdirilen iki gylyjyň öňünde, Türküstan baýdagynyn astynda kabul edilýärdi.

Türküstan legiony sowet goşunyna garşı aýgytlaýy söweşlere gatnaşdy. Ruslar türküstanly esgerlerden ýesir alanoklardy, olar türküstanlylara "gara faşistler" diýýärlerdi. Ruslar olary ýesir düşen ýerlerinde atyp öldürýärdi. Türküstan legiony 1944-nji ýylyň ahyryna çenli takmynan 65 müñ şehit berdi. Legionerler nemes harby gullukçylary bilen umuman alanda gowy oňuşýardylar. Käwagt aralarynsa oňuşmazlygam döräp durýardy.

Türkistan legiony türkmen, özbek, gazak, gyrgyz we tajik halklaryndan düzülendi. Şeýlelikde türküstanlylar sowet häkimiyetiniň ençeme ýyllap "doganlyk türki halklaryň agzybirligine" garşı bölüp-parçalama syýasatynyň garşysynda durup bilmäge ukyplydyklaryny subut etdiler. Hawa, sowet propogandası Türküstan legionyny içinden çüýretmek üçin elinden gelen işi etdi. Muňa garamazdan, olar gahryman türküstanlylaryň milli jebisligini bozup bilmediler.

■ Has beter betbagtylyk başlaryndan indi

Ikinji jahan urşundan soň nemesleriň howandarlygy astyna giren türküstanly esgerleriň we Türküstan Milli Goşunynyň harby gullukçylarynyň durmuşynda hasratly döwür başlady.

Ýaranlyk döwletleriň (ABŞ-Angliýa-SSSR) döwlet ýolbaşçylarynyň

1945-nji ýylyň fewral aýynda özara baglaşan ylalaşyklaryna laýyklykda her döwlet uruşdan soň öz raýatlaryny gaýdyp almaly edildi. Bular ýaly ylalaşygyň raýat azatlygyny öňe tutýan döwletiň raýaty üçin müşgili ýokdy. Emma SSSR ýaly ýurt üçin bular ýaly ylalaşygyň baglaşylmagy nijeme adamyň ölümine şert döretjegi ikuçsyzdy.

Ýalta ylalaşygynyň şertlerine laýyklykda ABŞ, Angliýa we Fransiýa öz goşunlarynyň garamagyndaky türküstanly ýesirler we milli esgerler SSSR-e ugradyldy. Türkî halklaryň SSSR-den gelen wekilleri bolan takmynan 200 müñden gowrak türküstanly SSSR-e dolanyp barmakdan yüz dönderýärdi. Ýaranlyk döwletleriniň ofiserleri sowet ofiserleri bilen güýç birikdirip nirede sowet goşunyna garşy söweşen harby gullukçy görseler, şobada ele salyp sowet komandowaniýesine tabşyrýardylar. Amerikadaky ermeniler öz ermeni ildeşlerini sowet penjesinden halas etmek boýunça uly işleri bitirdiler.

Bizem öz gezegimizde gol gowşuryp oturman, SSSR-e dolanyp barmak islemeýän türküstanlylara penakärlik etjek döwlet gözleyärdik. Men Germaniyada okaýan iki türk talybynyň goldawy bilen 1945-nji ýylда Türkîyän Baş goranyş müdirligunuň Bawariýadaky amerikan goşun bölümünüň garamagyndaky wekili kapitan Yhsan Ünesen (1996-njy ýylда aradan çykdy) bilen tanyşdym we ondan bize kömek etmegini towakga etdim. Ol gyssagly ýagdaýda gaçybatalga soraýan türküstanlylaryň sanawynyň taýýarlanmagyny talap etdi. Yhsan beg sanawy bir nusgasyny özi aldy, ikinji nusgasyny bolsa Ankara ugratdy. Yhsan begin barýan uçaryna garşy Ýugoslawiýada ot açylyp, uçar heläkçilige uçrapdy we şeýdip onuň portfelindäki sanaw ýitirim boldy. Ankara ugradylan sanaw bolsa gowuşmaly ýerine gowşurylyp, Ankarada işewürler tarapyndan Germaniyadan 100 müñe golaý türküstanlynyň Türkîyä getirilmesi ara alnyp maslahatlaşylýar. Maslahatda "Eger bularyň arasynda 10 müñe golaý sowet janszy bar bolsa näme?" diýen sorag orta atylýar we türküstanlylar "kabul edilmesin" diýen karara gelinýär. Gynansk-da, doganlarymyz diýip Türkîyä gol uzadan bu biçäre ynsanlaryň arasyndan 100 sanysynyň hem jansyz bolup çykma ähtimallygynyň ýokdugyny şowakörlük edip görmändirler (ýa-da

görmezlige salnypdyr). Garawsyz galan türküstanlylar 1945-nji ýylyň noýabr aýyna çenli SSSR-iň eline zorluk bilen doly diýen ýaly tabşyrylypdyr.

1945-nji ýylyň noýabr aýynda ABŞ-nyň Prezidenti D.Eýzenhaueriň SSSR-e hiç kimiň zorluk bilen ugradylmaly däldigi hakynda beren görkezmesi netijesinde, 6-7 müň türkden takmynan 800 türküstanly halas bolup bildi. SSSR-e zorluk bilen ugradylan türküstanly ofiserler sowet jenaýat kodeksinde görkezilenlere laýyklykda dessine atuw jezasy berilipdi. Atylman galanlar bolsa, 20-25 ýyllap türmelerde ýatmaly boldy ýa-da Sibire sürgün edildi. Birlän-ikilän ölmän galanlar dogduk depelerine dolanyp geldiler. Uruşda SSSR-e ýaranlyk eden döwletler häli-hazire çenli SSSR-e ugradylan sowet esgerleri hakyndaky arhiw maglumatlaryny aýan edenoklar.

Dr. BAYMİRZA HAYIT.

Taryhy makalalar